

Плавінскі, М.А. Старажытнаруская традыцыя і мясцовыя асаблівасці ў развіцці засцерагальнага ўзбраення Заходняй і Паўночна-Заходняй Русі ў Х–ХІІІ ст. / М.А.Плавінскі // Лістападаўскія сустрэчы – 5. Праблемы старажытнасці і сярэднявечча: Зборнік артыкулаў па матэрыялах Міжнароднай навуковай канферэнцыі ў гонар акадэмікаў М. М. Нікольскага і У. М. Перцава (13–14 лістапада 2003 г., Мінск) / Навук. рэд. В. А. Фядосік і І. А. Еўтухоў. — Мн.: БДУ, 2005. — С. 188–191.

М. А. Плавінскі

СТАРАЖЫТНАРУСКАЯ ТРАДЫЦЫЯ І МЯСЦОВЫЯ АСАБЛІВАСЦІ Ў РАЗВІЦЦІ ЗАСЦЕРАГАЛЬНАГА ЎЗБРАЕННЯ ЗАХОДНЯЙ І ПАЎНОЧНА- ЗАХОДНЯЙ РУСІ Ў Х–ХІІІ СТ.

З часу выхаду ў свет фундаментальных даследаванняў А. М. Кірпічнікава і А. Ф. Мядзведзева, у якіх былі акрэслены асноўныя тэндэнцыі развіцця ўзбраення на Русі ў ІХ— ХІІІ ст., зброя лічыцца адной з найлепш даследаваных частак старажытнаруускай матэрыяльнай культуры. Аднак за апошнія 30—35 год з'явілася значная колькасць новых крыніц па азнача-

най тэме. Іх сістэматызацыя можа істотна скарэкціраваць нашы ўяўленні аб гісторыі старажытнаруускай ваеннай тэхнікі.

Прапанаванае паведамленне прысвечана аналізу засцерагальнага ўзбраення Заходняй і Паўночна-Заходняй Русі. Асноўнай яго мэтай з'яўляецца спроба вызначэння рэгіянальных асаблівасцей эвалюцыі тэрмінаў аховы ваюра ў кантэксте агульных напрамкаў развіцця старажытнаруускай зброі. Для вывучэння акрэсленага пытання можа быць выкарыстана шырокае кола крыніц. У першую чаргу, гэта археалагічныя знаходкі, вартасць якіх цяжка пераацаніць. Акрамя таго, вялікую важкасць прадстаўляе вывучэнне помнікаў дробнай пластыкі і сфрагістыкі, аднак пры іх аналізе нельга выпускаць з-пад увагі ўстойлівасць візантыйскіх іканаграфічных канонаў у старажытнаруускай мастацкай традыцыі. У такіх абставінах выключную каштоўнасць набывае такая група крыніц, як графіці на розных побытавых прадметах, цаглянах і інш., а таксама блізкія да іх па характары малюнка на бяросце. Гэтыя графіці, нягледзячы на іх празмерную схематычнасць, мусілі ўвасобіць найбольш характэрныя тыпы тагачаснага ўзбраення і былі максімальна свабодны ад мастацкіх канонаў. Пэўную каштоўнасць маюць пісьмовыя крыніцы: старажытнаруускія летапісы і лацінскія хронікі, аднак яны могуць служыць для нас толькі дапаможным матэрыялам.

Засцерагальнае ўзбраенне прынята падзяляць на баявыя прыкрыцці (шчыты), баявыя нагалоўі (шлемы), сродкі аховы корпуса і ўзмацняючыя дэталі даспехаў. Звернемся да агульнай характарыстыкі асобных відаў засцерагальнага ўзбраення разглядаемых рэгіёнаў.

На захадзе і паўночным захадзе Русі ў Х—ХІІІ ст. былі распаўсюджаны баявыя прыкрыцці круглай, міндалепадобнай (з ХІ ст.) і трохвугольнай (з ХІІІ ст.) форм. Прасочваецца імкненне да стварэння больш трывалых прафіляваных узораў.

Знаходкі шлемаў у разглядаемых рэгіёнах — выключная рэдкасць. На тэрыторыі Беларусі знойдзены два цэлыя баявыя нагалоўі і адзін фрагмент, а на паўночным захадзе зафіксаваны ўсяго тры фрагменты (прычым два з іх толькі ўзгаданы ў першасных публікацыях матэрыялаў раскопак). Аднак прыцягненне іканаграфічных крыніц, помнікаў дробнай пластыкі і графіці дазваляе рэканструяваць некаторыя

асаблівасці гісторыі шлемаў. На захадзе Русі пераважалі стажковыя шлемы без наноснікаў, побач з імі існавалі сфераканічныя нагалоўі. Большасць крыніц па паўноч-

ным захадзе паходзіць з Ноўгарада і належыць да першай паловы XIII ст. На іх падставе можна казаць аб існаванні стажковых, сфераканічных і, магчыма, купалаладобных шлемаў. Для пэўных заключэнняў аб перавазе таго ці іншага тыпу баявых нагалоўяў падстаў пакуль бракуе.

Адсутнасць знаходак цэлых кальчуг і іх дэталёвых выяў на захадзе Русі амаль не дазваляе выказаць упэўненія меркаванні аб іх пакрыці. На паўночным захадзе выкарыстоўваліся колкавыя даспехі рознай даўжыні: кароткія кашулі з кароткімі рукавамі, даспехі даўжынёй да калена. З сярэдзіны XIII ст. на паўночным захадзе былі вядомы доўгія колкавыя даспехі з доўгімі рукавамі.

Самыя раннія панцырныя пласцінкі на тэрыторыі Беларусі датуецца VII ст., але пашырэнне наборных даспехаў адбываецца з XI ст. З гэтага ж часу яны выкарыстоўваюцца і на паўночным захадзе, прынамсі ў Ноўгарадзе. На працягу двух наступных стагоддзяў пласцінкавыя даспехі атрымалі шырокае распаўсюджанне ў разглядаемых рэгіёнах і амаль нароўных канкурыравалі з кальчугамі. У XIII ст. пачынаецца выкарыстанне ўзмацняючых дэталей даспехаў, а менавіта разнастайных сродкаў аховы рук.

Пералічаныя рысы ў развіцці засцерагальнага ўзбраення Заходняй і Паўночна-Заходняй Русі не выходзяць за межы агульнарускай ваенна-тэхнічнай традыцыі X—XIII ст. Разам з тым, можна назваць цэлы шэраг асаблівасцей, якія адрозніваюць разглядаемыя рэгіёны ад іншых зямель Русі і ад існуючага ўяўлення аб «эталонным» старажытнарускім засцерагальным узбраенні.

Яшчэ ў другой палове XII ст. і на захадзе, і на паўночным захадзе Русі з'явіліся першыя прататыпы павезы, якія ўзніклі на балта-славянскім памежжы ў выніку трансфармацыі міндалепадобнага шчыта.

Заходнім уплывам варта тлумачыць перавагу на тэрыторыі Беларусі стажковых баявых нагалоўяў, выкарыстанне ў Беларускай Панямонні стажковых шлемаў з нахіленым наперад верхам звона. Вынікам узаемадзеяння цэнтральнаеўрапейскіх і балцкіх ваенна-тэхнічных традыцый стала стварэнне слонімскага шлема. У той жа час, у адрозненне ад Заходняй Русі, на Наўгародскіх землях існаванне якіх-небудзь спецыфічных мясцовых форм на дадзеным этапе не фіксуецца, развіццё баявых нагалоўяў рэгіёна праходзіла ў агульнастаражытнарускім рэчышчы.

З XIII ст. на тэрыторыі Беларусі выкарыстоўваліся кальчугі з каптуром, а ў Ноўгарадзе — доўгія колкавыя даспехі з доўгімі рукавамі. Іх з'яўленне варта тлумачыць заходнім уплывам на ўзбраенне разглядаемых рэгіёнаў.

На працягу ўсяго старажытнарускага перыяду на заходніх землях Русі дамінавалі пласцінкавыя даспехі ламелярнага тыпу. Наўгародскія даспехі XI ст. вызначаліся няўстойлівасцю форм, у XII—XIII ст. на першае месца ў комплексе ўзбраення выйшлі ламелярныя даспехі. А з XIII ст. пачалося развіццё адмысловай паўночна-заходняй формы пласцінак лускавога тыпу. З канца XIII — пачатку XIV ст. на захадзе і паўночным захадзе Русі пачалося распаўсюджанне крытых даспехаў.

Пералічаныя асаблівасці ў развіцці сродкаў аховы ваяроў акрэсленых рэгіёнаў дазваляюць меркаваць, што засцерагальнае ўзбраенне і захаду, і паўночнага захаду

некалькі адрознівалася ад класічнага ўяўлення аб эталонным зарыенталізаваным кшталце старажытнарускага засцерагальнага ўзбраення. Распаўсюджанне шэрага мясцовых тыпаў шчытоў, шлемаў, колкавых і пласцінкавых даспехаў варта звязваць з цэнтральнаеўрапейскім (і ўвогуле еўрапейскім) і балцкім уплывам, што стала магчымым у выніку частых ваенных і, адпаведна, ваенна-тэхнічных кантактаў. Разам з тым фіксуецца і ўзнікненне шэрага адмысловых мясцовых тыпаў засцерагальнага ўзбраення. Асаблівасці ў развіцці засцерагальнага ўзбраення Заходняй і Паўночна-Заходняй Русі, якія ўзніклі ў XII— XIII ст., захаваліся і ў больш позні час і шмат у чым прадвызначаюць характар развіцця сродкаў аховы ваяроў Ноўгарада Вялікага і Вялікага княства Літоўскага ў XIV ст.

Увогуле, зараз становіцца ўсё больш зразумела, што межы распаўсюджання пэўных набораў, ці дакладней — стыляў, засцерагальнага ўзбраення не зусім адпавядаюць старажытным этнічным ці дзяржаўным межам. Дакладных рубяжоў паміж цэнтральна-еўрапейскай, старажытнарускай, балтыйскай ваенна-тэхнічнымі традыцыямі не прасочваецца. Пераходы паміж імі былі плаўнымі і размытымі. Больш дэталёвае вывучэнне засцерагальнага ўзбраення розных рэгіёнаў цыркумбалтыйскай прасторы магчыма дазволіць скласці адмысловую карту арэалаў такіх стыляў.